

शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघाचे विद्वत्प्रमाणित

शिविम संशोधन पत्रिका

(Peer Reviewed Referred Research Journal) ISSN No. 2319-6025

(विद्यापीठ अनुदान आयोग नवी दिल्ली मान्यता अ. क्र. ६४१७५)

वर्ष अकरावे : अंक एकोणतिसावा

जानेवारी-फेब्रुवारी-मार्च २०२२

१९३० नंतरची मराठी काढंबरी

- संपादक ●

नंदकुमार मोरे

- संपादक मंडळ ●

एकनाथ पाटील | शामसुंदर मिरजकर | गोमटेश्वर पाटील | मांतेश हिरेमठ

- अतिथी संपादक ●

डॉ. व्ही. एम. पाटील

प्राचार्य, न्यू कॉलेज, कोल्हापूर

गुंडोपंत पाटील

मराठी विभाग प्रमुख, न्यू कॉलेज, कोल्हापूर

- अतिथी संपादक मंडळ ●

अरुण शिंदे | दीपककुमार वळवी | सुजय पाटील | गोमटेश्वर पाटील | मांतेश हिरेमठ

- प्रकाशक ●

प्रकाश दुकळे

अध्यक्ष, शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघ, कोल्हापूर

द्वारा : 'शब्दगंध', प्लॉट नं. ३/ब, नृसिंह कॉलनी,

फुलेवाडी रिंगरोड, कोल्हापूर-४१६०१०

- मुद्रक ●

भारती मुद्रणालय

८३२, ई वॉर्ड, शाहपुरी ४थी गल्ली, कोल्हापूर. फोन नं.: ०२३१-२६५४३२९

मूल्य : ३००/-

ही संशोधन पत्रिका प्रकाशक डॉ. प्रकाश दुकळे, यांनी शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघ, कोल्हापूर यासाठी भारती मुद्रणालय, कोल्हापूर येथे छापून 'शब्दगंध', प्लॉट नं. ३/ब, नृसिंह कॉलनी, फुलेवाडी रिंगरोड, कोल्हापूर-४१६०१० येथे प्रकाशित केली. या पत्रिकेत प्रकट झालेल्या मतांशी संपादक, प्रकाशक व मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.

अंतरंग

संपादकीय...

१. खांदेपालटाचा काळ
२. १९९० नंतरच्या काढंबरीतील स्त्रीवादी विचार
३. नव्वोदत्तरी मराठी काढंबरीतील कामगार वर्गाचे चित्रण
४. नव्वोदत्तरी मराठी काढंबरीतील कृषीजीवन
५. दलित काढंबरीतील स्त्रीव्यक्तिरेखांचा मनोवैज्ञानिक अभ्यास
६. जागतिकीकरण आणि १९९० नंतरची मराठी काढंबरी
७. स्त्रीलिखित मराठी काढंबरीतील स्त्रीप्रतिमा
८. १९९० नंतरची मराठी काढंबरी
९. १९९० नंतरच्या मराठी काढंबरीतील विस्थापितांचे चित्रण
१०. १९९० नंतरच्या मराठी लेखिकांच्या काढंबरीतील अविष्कारतंत्र
११. १९९० नंतरच्या काढंबरीतील स्त्री व्यक्तिरेखांचा मनोवैज्ञानिक अभ्यास
१२. नव्वोदत्तरी ऐतिहासिक काढंबरीतील कर्तृत्ववान स्थियांचे चित्रण
१३. १९९० नंतरच्या काढंबरीतील पर्यावरणीय संवेदन
१४. नव्वोदत्तर मराठी लघुकाढंबरी : संकल्पना आणि स्वरूप
१५. १९९० नंतरची मराठी विज्ञान काढंबरी
१६. १९९० नंतरची मराठी ग्रामीण काढंबरीतील बदललेले समाज जीवन
१७. नव्वोदत्तर ग्रामीण काढंबरीतील परिवर्तन
१८. चरित्रात्मक काढंबरी संकल्पना आणि स्वरूप
१९. १९९० नंतरची मुस्लीम लेखकांची मराठी काढंबरी
२०. '१९९० नंतरच्या स्थियांच्या काढंबरीतील स्त्रीवादी जाणीवा'
२१. जागतिकीकरण आणि आदिवासी साहित्य
२२. नव्वोदत्तरी भिन्न भाषिक काढंबर्यांचा तौलनिक अभ्यास
२३. नव्वोदत्तरी आदिवासी साहित्यातील नायकप्रधान काढंबरी
२४. मराठी ग्रामीण काढंबरीवरील जागतिकीकरणाचा प्रभाव
२५. नव्वोदत्तरी मराठी ग्रामीण काढंबरी
२६. नव्वोदत्तरी महानगरीय मराठी काढंबरी
२७. नव्वोदत्तरी मराठी ई - काढंबरीची बदलती डिजिटल दुनिया
२८. नव्वोदत्तर मराठी काढंबरीचे स्वरूप आणि आशय
२९. नव्वोदत्तरी काढंबरीतील स्त्रीवाद :

प्रा. गुंडोपंत पाटील	२
अनिल गवळी	७
डॉ. नीता र. तोरणे	१३
डॉ. मोहन लोंदे	२२
डॉ. अशोक शिंदे	३१
डॉ. सुनिता गोरख रोकडे	३८
प्रा. डॉ. शिवाजी महादेव होडगे	४४
डॉ. नीला गिरीश जोशी	४९
प्रा. बापूराव पांडुरंग खडके	५६
प्रा. अविनाश भोरे	६३
प्रा. माधवी सुरेंद्र पवार	७१
 सौ. आश्लेषा सचिन कुंभार	७७
डॉ. विजया प्रशांत पवार	८२
डॉ. अरुण शिंदे	८७
प्रा. गुंडोपंत पाटील	९३
प्रविणसिंह बहादूरसिंह शिलेदार	९९
 डॉ. शहाजी ज.पाटील	१०६
डॉ. शिवलिंग मेनकुदळे	११०
प्रो.डॉ.रमेश पांडुरंग पोळ	११५
डॉ. आर. के. शानेदिवाण	११९
डॉ. प्राजक्ता प्रलहादराव निकम	१२६
प्रा. श्रीमती नंदा नामदेव मोळे	१३१
प्रा. जयश्री सुरेश बाबर	१३७
डॉ. कृष्ण महादू भवारी	१४२
श्री. लक्ष्मण धुंदा उमवणे	१४७
प्रा. बाळासो आण्णा सुतार	१५२
डॉ. अक्षय किशोर घोरपडे	१५९
डॉ. अनंता मच्छिंद्र कस्तुरे	१६४
श्री. रविंद्र भगवान पाटील	१७०

- व्यक्ती स्वातंच्याचा मुक्त आविष्कार**
३०. १९९० च्या नंतरच्या मराठी काढंबरीमधील समाजजीवनाचे चित्रण
३१. १९९० नंतरची मराठी दलित काढंबरी स्वरूप आणि विचार
३२. आदिवासी काढंबरीवरील जागतिकीकरणाचा प्रभाव
३३. १९९० नंतरची विज्ञान काढंबरी : वैज्ञानिक जाणिवा आणि मानवी संवेदना यांच्यातील सहसंबंध
३४. महानुभाव संप्रदायाचा काढंबरीवरील प्रभाव
३५. १९९० नंतरच्या स्त्रियांच्या काढंबरीतील स्त्री संवेदना
३६. १९९० नंतरच्या ग्रामीण काढंबरीवर जागतिकीकरणाचा प्रभाव
३७. संत चरित्रात्मक काढंबरी : वैश्विक मूल्यात्मकता
३८. २०२० मधील मराठी काढंबरी : समाजशास्त्रीय दृष्टिकोन
३९. १९९० नंतरची मराठी ग्रामीण काढंबरी
४०. नव्वदोत्तर काढंबरीतील ग्रामसंवेदनाच्या पडऱ्याडीचे प्रतिबिंब
४१. १९९० नंतरचे स्त्रियांचे काढंबरी लेखन
४२. १९९० नंतरची मराठी ग्रामीण काढंबरी
४३. १९९० नंतरचे स्त्रियांचे काढंबरी लेखन
४४. १९९० नंतरची मराठी काढंबरी : समाज आणि संस्कृती
४५. मराठी लेखिकांच्या काढंबरीतील सामाजिक जाणिवा
४६. नव्वदोत्तरी मराठी काढंबरीतील गोंड जमातीचे समाजजीवन
४७. १९९० नंतरची महानगरीय मराठी काढंबरी
४८. नव्वदोत्तरी काढंबरीतील स्त्रीत्व भान
४९. जागतिकीकरण आणि १९९० नंतरच्या मराठी काढंबरीतील बदलते समाजजीवन
५०. १९९० नंतरच्या ग्रामीण काढंबरीचे स्वरूप
५१. आदिवासी काढंबरी : शैक्षणिक पर्यावरण
५२. 'चैत' काढंबरीतील ग्रामीण समाजवास्तवाचे दर्शन
५३. मराठी काढंबरीतील स्त्रीवादी दृष्टीकोन
५४. १९९० नंतरची महानगरीय काढंबरी
५५. १९९० नंतरच्या दलित काढंबरीतील जाणिवांचे बदलते स्वरूप
५६. १९९० नंतरच्या मराठवाड्यातील निवडक ग्रामीण काढंबरीतील समाजजीवन
५७. १९९० नंतरच्या स्त्रीलिखित काढंबरीतील स्त्रीवादी जाणिवा
५८. १९९० नंतरची आदिवासी काढंबरीकारांची मराठी काढंबरी
५९. नव्वदोत्तर काढंबरी : बदलते सामाजिक, सांस्कृतिक परिश्रेष्ट्य

स्मिता अधिकारीवर राजमाने १७९

प्रा. डॉ. सुजय बाबुराव पाटील .. १८२

प्रा. सुनील चंदनशिवे १८५

डॉ. तानाजी ज्ञानदेव पाटील १८९

डॉ. विद्या विजय नावडकर १९२

प्रा. डॉ. कोमल कन्हैया कुंदप १९८

प्रा. लता पांडुरंग मोरे २०२

प्रा. डॉ. विश्वास शं. पाटील २०९

प्रा. धनंजय महादेव होनमाने २१२

डॉ. विनोद दे. राठोड २१७

श्री. विलास सखाराम सुर्व २२३

डॉ. विजयेंद्र विश्वनाथ पाटील २३१

सौ. सविता प्रशांत रोटे २३६

डॉ. सर्जेराव जाधव २४१

डॉ. शरद पवार २४६

प्रा. श्रीरंग अरविंद तराळ २५०

प्रा. डॉ. रेशमा रमेश दिवेकर २५६

प्रा. विनायक शरदचंद्र राऊत २६१

डॉ. शर्मिला बाळासाहेब घाटगे .. २६६

डॉ. रचना माने २७१

प्रा. रणजीत एकनाथ हासूरकर ... २७७

डॉ. मनमोहन राजे २८०

डॉ. दीपककुमार वळवी २८७

डॉ. चंद्रकांत पोतदार २९०

प्रा. डॉ. अतुल नारायण चौरे २९५

प्रा. आशालता नारायण खोत ३०१

प्रा.डॉ.प्रशांत गायकवाड ३०४

प्रा. ललिता मानसिंग गोपाळ ३०९

डॉ. प्रियांका कुंभार ३१३

प्रा. दत्तू रावजी मेंगाळ ३१७

डॉ. लक्ष्मण सर्जेराव शिंदे..... ३२४

मराठी लेखिकांच्या काढंबरीतील सामाजिक जाणिवा

प्रा. डॉ. रेशमा रमेश दिवेकर

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय, औंध, पुणे

प्रस्तावना :

१९९० नंतरच्या मराठी लेखकांनी लिहिलेल्या काढंबन्यातून दिसून येणारी सामाजिक जाणीव आणि त्यातून दिसून येणारे समाजमन आणि सामाजिकता महत्वाची आहे. लेखिका ज्या समाजाचा भाग असते, त्या समाजातील वास्तवाचे चित्रण त्यांच्या काढंबन्यातून प्रकर्षने प्रकट होते. जागतिकीकरणाच्या रेण्याने प्रत्येक जातीचे, त्या जातीतील वेगवेगळ्या समुदायाचे, स्त्रियांचे, कामगारांचे प्रश्न निर्माण झाले. १९९०नंतर आपल्याकडे आलेल्या खाऊजा धोरणाने औद्योगिकीकरणात वाढ झाली. माहिती तंत्रज्ञानाचा विस्फोट, डिजिलटायझेशन, संवादाची बदललेली माध्यमे, मीडियाचे बदलते स्वरूप याचा परिणाम स्त्रियांच्या मनावर जसा झाला, तसाच तो त्यांच्या जीवनावरही झाला. १९ व्या शतकात भांडवली समाज व्यवस्था आल्याने स्त्रियांबरोबरच समाजातील वंचित, शोषित समाज जागतिकीकरणाने निर्माण केलेल्या यंत्रणेचा गुलाम झाला. भांडवली व्यवस्थेचा मुख्य हेतू आर्थिक नफा मिळवणे असल्याने त्यांनी सर्वसामान्य माणसाला आपला भागीदार बनवून, त्याला ग्राहक बनवले. जागतिकीकरणात भांडवलालाच मूल्याचा दर्जा प्राप्त झाला. त्याचा प्रसार केला जाऊ लागला. या माध्यमातून समाजातील सर्व घटकातील, स्तरातील व्यक्तिची पिळवणूक केली जाऊ लागली. उत्पादन कोणतेही असो त्याच्या जाहिरातीसाठी स्त्रीच्या शरीराचा वापर केला जाऊ लागला. आपल्या मालाचा खप व्हावा यासाठी स्त्रीकडे एक वस्तू म्हणून पाहिले गेले. स्त्रियांचे प्रश्न बदलले, नातेसंबंध अधिक तकलादू झाले, त्यामुळे घटस्फोटाचे प्रमाण वाढले. माहिती तंत्रज्ञानाचा विस्फोट झाल्याने मानवी मन जसे गुंतून राहिले, तसेच ते विकारांच्या आहारी गेले. त्यामुळे स्त्रियांची सुरक्षितता हा कळीचा मुद्दा झाला. वंचितांचे, शोषितांचे प्रश्न सोडवण्यासाठी किंवा त्यावरउपाययोजना करण्यासाठी एनजीओ निर्माण झाले. यात समाजातील अनेक घटक भरडले गेले. या काळात लेखन करणाऱ्या स्त्रिया या समाजाचा घटक असल्याने, त्यांच्या लेखनातून समाजाचे प्रतिबिंब सकसपणे उमटू लागले.

उद्दिष्ट :

- १) १९९० नंतरच्या स्त्रियांनी लिहिलेल्या काढंबन्यातून दिसून येणारे समाजजीवन समजून घ्यायला मदत होईल.
 - २) जागतिकीकरणाचा समाजजीवनावर झालेला परिणाम स्पष्ट होईल.
 - ३) स्त्रियांचा असणारा सामाजिक दर्जा लक्षात येईल.
 - ४) लग्नसंस्थेचे बदलते स्वरूप आणि महानगरीय समाजव्यवस्थेत स्त्रियांची बदलती मानसिकता दृग्मोरच होईल.
- स्त्रिया आपल्या काढंबन्यातून समाजातील विविध स्तराचे चित्रण करू लागल्या. त्यांच्या

लेखनातून भुकेचा प्रश्नी जसा अधोरेखित झाला, तसाच आरोग्याचा सुद्धा प्रश्न तितक्याच प्रभावीफैट त्यांनी मांडला. या बरोबरच त्यांनी समाजातील लोकांचे मन म्हणजेच समाजमन ओळखून त्याचेही चित्रण केले. या कालखंडातील लेखिकांच्या कादंबरीचाकेंद्रबिंदूच सामाजिकजाणीवकिंवा समाजमन हा आहे.

आदिवासी समाजाचे चित्रण करणारी कविता महाजन यांची 'ब्र' ही कादंबरी.⁷³ व्या घटनादुरुस्तीनुसार १९९२ साली स्थानिक स्वराज्य संस्थांसाठी स्थियांच्या राखीव जागा निर्माण झाल्या. याच्या परिणामस्वरूप आदिवासी भागातील ग्रामपंचायतीतून स्थिया निवडून येऊ लागल्या. त्या सरपंचपद भूषवू लागल्या. हे पुरुषसत्ताक समाज व्यवस्थेच्या विरोधात असल्याने ते पुरुषी मानसिकतेत बसले नाही. याविरुद्ध महिलांवर अविश्वास ठाराव मांडला गेला. याची सत्यासत्यता पाहण्यासाठी 'प्रगत' ही स्वयंसेवी संस्था प्रफुल्लाची निवड करते. याची पाहणी करून तिला अहवाल लेखन करायचे असते. त्यासाठी ती ज्या गावांची निवड करते त्याची सविस्तर माहिती जाणून घ्यावी म्हणून पंचायत समितीच्या ऑफिसला भेट देते. तिथे असणाऱ्या पुरुष कर्मचाऱ्यांच्या संवादातून स्थियांबद्दलचा राग, द्रेष, असूया याचेच प्रफुल्लाला दर्शन घडते. तुमचं बायकांचा बरं असतं. बस पासून निवडणुकीपर्यंत सगळीकडे राखीव जागा असतात तुमच्यासाठी. आजकाल संस्था-संघटना असतात. महिला दक्षता समिती असते. राज्य महिला आयोग वगैरे असतो. आमच्यासाठी कुठाय राज्य पुरुष आयोग?⁷⁴ या वाक्यातून पुरुषांचा स्थियांकडे पाहण्याचा संकुचित दृष्टिकोन दिसून येतो. राजकारणात स्थियांना मिळालेल्या अधिकारामुळे पुरुषांच्या सत्ता स्थानांना धक्का पोहोचतो म्हणून ते आपल्या वाग्बाणीनीत्यांना घायाळ करत राहतात

'ब्र' कादंबरीतून अहवाल लेखन करण्यासाठी प्रफुल्ला महाराष्ट्रातील ३७ जिल्ह्यातून बसलेल्या ४७ आदिवासी पाड्यांना भेट देते. यामुळे तिला आदिवासी समाज जसा समजतो, तसेच त्यांची निसर्गाशी असणारी जवळीकही कळते. प्रफुल्लाच्या माध्यमातून कविता महाजन आदिम समाजाशी एकरूपता साधतात. 'कीती बायकांच्या जगण्यात मी माझ्या जगण्याचे प्रतिबिंब पाहिले' असे त्या म्हणतात. या कादंबरीच्या माध्यमातून स्थियांवर होणार्यार अन्याय अत्याचाराच्या कहाण्या समाजासमोर येतात उदाहरणार्थ सनगीबाईचा भर बाजारात होणारा लिलाव, जयाबाईचा तोडलेला हात, स्थियांना मिळणारी असमानतेची वागणूक, स्त्री सरपंच झाल्याने तिला बसायला खुर्ची न देणे, झेंडा वंदन करण्याचा अधिकार हिरावून घेणे, ग्रामसभेसाठी तिला न बोलावणे, राखीव जागेवर उभी राहून निवडून आलेली कातकरी समाजातील कालीबाई सरपंच होते, आपल्या हातून सत्ता गेलेला समाज तिला पोलिसांकरवी त्रास देतो. यापासून वाचण्यासाठी ती आपल्या भावाला घर जावई करून घेते. आपले अनुभव सांगताना ती म्हणते, आता रात्रीचे कोणाला दार उघडत नाही. नवरा मुड्यासारखा पिऊन पडलेला असतो. मग भावाला घर जावई करून आणला. मामाला भाची दिली करून. त्याची बायको आधीच मेली होती. एकटाच राहत होता. त्याचीही सोय झाली. आम्हाला पण आधार झाला.⁷⁵ आपले अस्तित्व सिद्ध करण्यासाठी याही समाजातील स्थियांना लढा द्यावाच लागतो. तसेच स्थियांच्या अनुभवाचे विविध स्तर 'ब्र' या कादंबरीतून व्यक्त होतात. हे अनुभव आदिवासी समाजापुरतेच मर्यादित नाहीत. तर आपल्याला सिद्ध करण्यासाठी पुढे येणार्यासि समाजातील इतर घटकांचेही आहेत. आपल्याला व्यक्त करू पाहणाऱ्या, दबलेल्या, उपेक्षित, नाकारलेल्या समूहाचा हा आवाज आहे. या कादंबरीतून ग्रामीण आणि शहरी समाज जीवनातील अनेक स्तर उलगडले जातात. शहरातील मध्यमवर्गीय सुशिक्षित स्त्री नवज्याकडून होणाऱ्या अन्याय अत्याचाराविरुद्ध

तोंडातून ब्रह्मी न काढता तो अत्याचार मुकाट्याने सहन करते. सुप्रिणाऱ्या रूपने लेखिका संशोधित व अशिक्षित स्त्री जीवनातील मूलभूत फरक अधोरेखित करते. प्रफुल्लाचा घटस्फोट होऊनही तिचा नवरा तिला शारीरिक व मानसिक त्रास देतच राहतो. शहरी समाज असो वा ग्रामीण समाज पुरुषांवर होणारा अन्याय सारखाच आहे. 'ब्र' या कांदंबरीतून प्रमुख व दुय्यम पात्रांच्या माध्यमातून स्त्री-पुरुष यांच्या नात्यातील विषमता अधोरेखित केली जाते. याविषयी नीलिमा गुंडीम्हणतात, समाजात वेगवेगळ्या संदर्भात निर्बंध असतात. कुठे आणि काय बोलायचे नाही, याविषयीचे निर्बंध असतात. निर्बंध गुलाम मनोवृत्तीच्या स्त्री-पुरुषांवर असतात. आजही स्त्रीचा सामाजिक दर्जा लक्षात घेता तिच्यावर निर्बंध अधिक प्रमाणात लादले जात असतात. या पार्श्वभूमीवर 'ब्र' ही कांदंबरी एक लेखिका लिहिते, हेच लेखन विषयक निर्बंधांविरुद्ध उचललेले पाऊल ठरते.^३ यावरून या कांदंबरीतील सामाजिक जाणीव अधोरेखित होते.

'भूमी' ही आशा बगे यांची कांदंबरी. भूमी ही व्यापक सामाजिक संकल्पना यांतून दृग्गोचर होते. जमिनीकडे म्हणजे भूमीकडे असणारा सृजनात्मक गुण हाच स्त्रीकडे असल्याने त्या भूमीच्या भूमिकेतून तिच्याकडे बघतात. समाजामध्ये भूमीवर मालकी हक्क प्रस्थापित करून भूमीचा वापर करणे हा पुरुषांचा स्थायीभाव. या पुरुषीवृत्तीवर लेखिका प्रकाश टाकते. समाजात वावरत असताना विविध घटकांकडून स्त्रीला मिळणारी दुय्यमत्वाची वागणूक त्या अधोरेखित करतात.

आम्माच्या मृत्युने मैथिलीचे संपूर्ण आयुष्यच बदलून जाते. आत्या तिला आपल्या बरोबर मुंबईला घेऊन येते. उदय आत्याचा सावत्र मुलगा, मैथिलीला तिचा निर्णय न विचारता तू मला पसंत आहेस. मी आता मुली पाहणार नाही^४असा आपला निर्णय सांगून टाकतो. तिला अनेक आमिषे दाखवून तिच्याशी सलगी करण्यानचा प्रयत्न करतो. मैथिली त्याला कोणताच रिस्पॉन्स देत नाही म्हटल्यावर तो म्हणतो, काय हरकत आहे ग! मी लग्नच करणार आहे तुझ्याशी मी उद्याच बोलेन आईशी.^५ पुरुषप्रधान संस्कृतीत स्त्रीला असणारा दुय्यम दर्जा जसा येथे दिसून येतो तसेच कोणत्याही निर्णयप्रक्रियेत तिला सहभागी करून न घेण्याची मानसिकता ही दिसून येते.

परिस्थितीमुळे दहावीला नापास असा शिक्का लागलेली मैथिली आपल्या मेहनतीच्या, बुद्धिमत्तेच्या बळावर बारावी उत्तम मार्कानी पास होते. बुद्धिमत्ता, गुणवत्ता व इच्छा असूनही आर्थिक विवंचनेमुळे तिला मेडिकलचे शिक्षण घेता येत नाही. एखादी गोष्ट वेळेवर झाली नाही तर त्याचे परिणाम स्त्रीलाच भोगावे लागतात. मैथिली परिस्थितीला शरण न जाता जिदीने शिक्षण पूर्ण करते. स्वतःचे अस्तित्व निर्माण करते. शंतनुशी विवाह करते. पण शंतनू आणि तिचे भावबंध म्हणावे तसे जुळत नाहीत. स्वतः विषयी नकारात्मक विचार करण्याच्या शंतनुला जेव्हा मैथिली समजवण्याचा प्रयत्न करते, तेव्हा शंतनू तिच्यावर चिडतो व मैथिलीला म्हणतो, तुझं कुठं तसं आहे? फेलोशिप घेतलीस. पीएच.डी.ही मिळाली युनिव्हर्सिटीत शिकवतेस. तुझं जग विस्तारलं. You are making rapid stride. मी मात्र थांबलो आहे. फार पूर्वीचद कोणत्याही पुरुषाला बायकोने आपल्या पुढे जाणे मनातून खात राहते. ते त्याला मान्य होत नाही. हे समाज वास्तव त्या प्रखरपणे मैथिली व शंतनू यांच्या माध्यमातून मांडतात.

मेघना ऐठे यांच्या 'नातिचरामि' या कांदंबरीतून महानगरीय समाजस्तर दिसतो. महानगरीय समाजात वावरणाऱ्या पुढारलेल्या निया समाजाचा निकोप आधार असणारी विवाह संस्थाच नाकारतात. विवाह केल्याने नेमके काय साध्य होते? विवाह बंधनाने दोन व्यक्तिंची मने जुळतात का? लग्न टिकवण्यासाठी नेहमी स्त्रीलाच का पुढाकार घ्यावा लागतो? विवाह टिकवण्यासाठी तिलाच का

तडजोड करावी लागते? आपल्या संसारात तिला मन मारून का जगावै लागते? असे अनेक प्रश्न त्या उपस्थित करतात. विवाह झाल्यावर होणारा अपेक्षाभंग व त्यामुळे होणारी फरफट स्त्री-पुरुष या दोघांच्याही वाट्याला येते. हे वास्तव त्या मांडतात. भारतीय विवाहसंस्थेत असणारे अनेक विरोधाभास त्या दाखवतात. लग्नानंतरही नवरा-बायकोचे पटते, त्यांची मने – मते जुळतात नाही. तर शुद्ध मैत्री विषयी सुद्धा संशय घेतला जातो. तेव्हा या काढंबरीची नायिका असणारी मीरा म्हणते, आपल्याला न भावणाऱ्या, आपल्याला न मानवणाऱ्या, आपल्याला न पेलणाऱ्या माणसाबरोबर असायला लागण. दुसऱ्या पेक्षा आपण कमी असलो तरी आणि जास्त असलो तरी, दोघांनाही ते वेगवेगळ्या प्रकारे दुखतंच.^७ स्त्री-पुरुषाने एकमेकांना समजून न घेता लग्न केले तर दोघांची फक्त फरफट होते. म्हणून मेघना पेठे म्हणतात, आधी एकत्र यावं, एकत्र राहून वगैरे बघावं, की काय बुवा जमतंय का आपलं, आणि मग बांधून घ्यावं, तर तसं नाही. उलट आधी बांधून घाला त्या दोघांना. आणि मग बसा पालथी मूठ तोंडावर मारत !^८

मीराच्या व्यक्तिरेखेतून लेखिका स्त्री-पुरुष यांच्यातील लैंगिक संबंधाबाबत प्रश्न तर उपस्थित करतेच, पण विवाह संस्था कशी तकलादू आहे याचेही चित्र रेखाटते स्त्री-पुरुष समानतेच्या दृष्टीने लग्नसंस्था कशी गैरसोयीचे ठरते. ही सामाजिक जाणीव ती व्यक्त करते. याविषयी रेखा इनामदार-साने म्हणतात, गेल्या पिढीतील बायका शरणागती पत्करत राहिल्या. परंतु आता निर्दयपणे आत्मसन्मान पायदळी तुडवणाऱ्या लग्नाने वा प्रेमाने बसणाऱ्या निरगाठी किंतीही क्लेश झाले तरी तोडून टाकणाऱ्या, अल्पसंख्य का होईना पण स्त्रिया येथे दिसतात.^९ त्यांच्या या म्हणण्यातून समाजात घटू रुतून बसलेल्या धारणा आता हळूहळू बदलू लागल्या आहेत. त्यांच्याकडे पाहण्याचा स्त्रियांचा दृष्टिकोनही बदलत आहे हेच दिसून येते.

‘बुढाई’ या प्रतिमा इंगोले यांच्या काढंबरीतून वन्हाडातील समाजजीवन, तेथील दारिद्र्य उपासमार, आरोग्याच्या सुविधांचा अभाव आणि या सगळ्यामुळे संकटात सापडलेल्या माणसांचा फायदा घेऊन त्यांना लुटणारी- लुबाडणारी मानसिकता याचे चित्रण येते. गोकर्णा व लुकळा महार यांचे होणारे शोषण, त्यांच्या वाट्याला आलेल्या हाल-अपेष्टा याचे सर्वांगीण शब्दचित्र त्या काढतात. खेडेगावाशी एकरूप झालेली माणसे. जेव्हा पोटाचा प्रश्न सोडवण्यासाठी शहराचा रस्ता धरतात, शहरात गेल्यावर त्यांच्या वाटेला आलेल्या हाल-अपेष्टा यांचा पट या काढंबरीतून उलगडत जातो. या काढंबरीतून खेडेगावातील समाज जसा येतो, तसेच गावगाडा येतो. त्याच बरोबर शेतीवर आधारलेल्या संपूर्ण गावाचे चित्रण यात येते. गावात असणाऱ्या अनेक जाती-जमातींचे सामाजिक संदर्भ यातून येतात. गावगाड्यात दिसून येणाऱ्या स्त्री-पुरुषांच्या दुय्यमत्वाचे अनेक दाखले लेखिका देते. आता नवजीवन नगरातही पांढर्याक चुन्याच्या रेघा मारून काळ्या मातीचं पांढरी करण सुरु होतं. चार पाच पिढ्या आधी हे कोणाला सांगूनही खरं वाटलं नसतं, कारण पूर्वी काळ्याजमिनीला ‘आई’ म्हणत. फारतर तिला ‘शिवार’ म्हणत, तर पांढर्या जमिनीला ‘गाव’ म्हणत. या पांढर्या जमिनीवर माणसं वसायची, काही गावकुसाबाहेर असली तरी जमीन पांढरीच असायची. या पांढर्या मातीवर पांढर्या मातीची घरं बांधली जायची. ती पिढ्यान् पिढ्या टिकायची. ही घर सावरण्यासाठी ही पांढरीच माती वापरली जायची. पण तरीही घरं मजबूत असायची. नातवंडे, पतवंडे आगामात पाहायची. आपल्या ओलाव्यात माणसांना बांधून ठेवायची. माणसेही मग पांढरेपण जपायची. उजळ माथ्याने वावरायची. बघता बघता पांढर्या केसांची होऊन जायची.^{१०} माणसे आपल्या गावाशी, मातीशी कशी जोडलेली असतात, याचे वास्तव चित्र जसे येते, तसेच शेतीबद्दल प्रेम हा ग्रामीण

जीवनाचा महत्त्वाचा पैलू यातून दिसतो. शेतीशी संबंधित सामूहिक जीवन यातून दिसून येते. थोडक्यापूर्त जगणे आणि जगवणे हा ग्रामीण जीवनाचा असणारा प्रकृतीर्धर्म लेखिका अधोरेखित करते.

समारोप : १९९० नंतरच्या मराठी लेखिकांच्या कादंबरीतून दिसून येणार्या सामाजिक जाणिवा या अनेक पैलूंनी युक्त आहेत. यातून दिसणारे सामाजिक मनही अनेक अंगाने अनेक विषयांना स्पर्श करते. समाजातील जातीपातीचे जसे चित्रं यातून येते तसेच खेडे, शहर, महानगर असे विविध स्तर यातून चित्रित होतात. समाजजीवनातील स्थियांचे स्थान जसे अधोरेखित होते तसेच पुरुषी मानसिकतेचेही चित्रण यातून येते.

निष्कर्ष

- १) समाजवास्तवाचे चित्रण कादंबन्यातून केल्याचे दिसते.
- २) १९व्या शतकात भांडवली व्यवस्था आल्याने माणसाला ग्राहक बनवले.
- ३) स्थियांच्या लेखनातून समाजाचे प्रतिबिंब सकसपणे उमटू लागले
- ४) समाजात असणारे अनेक प्रश्न स्थियांनी आपल्या लेखनातून मांडले.

संदर्भ ग्रंथ

- १) 'ब्र'- कविता महाजन, राजहंस प्रकाशन, पुणे, पान नंबर १०२
- २) तत्रैव- पान नंबर २२
- ३) 'कविता महाजन- स्त्रीलिखित मराठी कादंबरी'- संपादनः अरुणा ढेरे, पद्मगंधा प्रकाशन, पान नंबर २८२
- ४) 'भूमी'- आशा बगे, मौज प्रकाशन गृह, पान नंबर ३८
- ५) तत्रैव- पान नंबर ३८
- ६) तत्रैव -पान नंबर १५९
- ७) 'नातिचरामि'- मेघना पेठे, राजहंस प्रकाशन, पुणे, पान नंबर १२७
- ८) तत्रैव, पान नं
- ९) 'लेखिकांच्या कादंबन्यांतून प्रकटणाच्या स्त्रीवादी जाणीव'- रेखा इनामदार-साने, (सांपा.); वंदना भागवत, अनिल सपकाळ, गीताली पान नंबर ५२८.
- १०) 'बुढाई'- प्रतिमा इंगोले, देशमुख आणि कंपनी पब्लिकेशन प्रायव्हेट लिमिटेड, पा.४

